

ניצה ברקוביץ' על "עקרת הבית והחשבונאות הלאומית"

בטופס מפקד האוכלוסין הקנדי של שנת 1991 קראה קרול לים את השאלה הבאה: "כמה שעות עבדת בשבוע שעבר, לא כולל עבודה במשק הבית או טיפול בילדים"? כרעיה, כאם לשלושה ילדים וכעקרת בית, התקוממה לים והגיבה: "נפגעתני מכך שהשאלה לא הותירה לי שום אפשרות לדווח על עבודה כלשהי". בסטטיסטיקה הרשמית היא לא נחשבה לחלק מכוח העבודה במשק הקנדי. היא לא החזירה את הטפסים ובכך הסתכנה בתביעה משפטית. אבל היא לא היתה היחידה. טנדי, הנערה מזימבבואה שעליה כתבה מרלין וורינג (Waring 1988), אף היא לא נכללה בכוח העבודה במשק של ארצה. זאת למרות שהיא נהגה להתחיל את יומה בארבע לפנות בוקר, לקושש עצים להסקה, לשאוב מים מן הבאר ולסיים את עבודתה בשעה תשע בערב, לאחר שהשכיבה את אחיה ואת אחיותיה לישון. על אף יום העבודה העמוס היא לא היתה רשומה בסטטיסטיקות כ"עובדת". אולם לקרול לים היו אפשרויות להגיב שלא היו בידי טנדי. היא שלחה מכתבים שביטאו את מורת רוחה מן המצב ללשכה המרכזית לסטטיסטיקה וערכה הפגנות במקום מגוריה. פעולותיה הניבו פרי. מחאתה התפשטה ועוררה נשים רבות ברחבי קנדה לתבוע "הביאו אותנו בחשבון". באמצעות איום להחרים את מפקד האוכלוסין הבא הן השיגו את מבוקשן. ממשלת קנדה נענתה לדרישתן והמפקד שהתפרסם בשנת 1996 כלל שאלות על עבודה ללא שכר, כמו למשל: רחיצת ילדים, כיסוח רשא וטיפול בקשישים.

בשנת 1993 הוגשה בארצות-הברית הצעת חוק לחישוב הערך הדולרי של עבודת הבית והכללתו בתל"ג. ההצעה נדחתה. בצרפת ובנורבגיה לעומת זאת, מחושבות עבודות בית ללא שכר במדדים מסוימים של התל"ג, ומדינות אחרות בוחנות את האפשרות ללכת בעקבותיהן. המסמך הרשמי של ועידת הנשים הבינלאומית שנערכה בשנת 1995 בבייג'ין כולל התחייבות לפעול למען הערכה ומדידה של עבודת נשים ללא שכר (מידע שהתקבל באמצעות רשת התקשורת האלקטרונית, יוני 1996).

כל זה מהווה מענה ראשוני בלבד לתביעתה של "האגודה לקידום נשים" משנת 1878 לכלול בסטטיסטיקות הרשמיות את העבודה הנעשית על-ידי נשים בבית (Folbre 1989), ולדרישות דומות שהעלו במשך השנים תנועות נשים שונות.¹ אבל האם זהו הפתרון ליחס של חוסר הערכה שמגלה החברה כלפי העבודות במשק הבית וכלפי הנשים העוסקות בהן? אשוב לשאלה זו בהמשך. בעקבות פולברד ארון תחילה במשמעותם של הנתונים הרשמיים וביכולת הגלומה בהם לעצב את אופן הבנתנו את המציאות החברתית בכלל ואת עבודת משק הבית בפרט. פרויקט איסוף הנתונים הרשמיים למפקדי אוכלוסין שימש זירה למאבקים בין הקבוצות המעורבות בייצור הנתונים מחד

1. למשל, בשנת 1928 יצא אחד מארגוני הנשים הגדולים (General Federation of Women's Clubs) ברדישה לרשום כ"homemaker" את כל הנשים העובדות במשק הבית (General Federation News, 1928:1).

גיסא, ועורר ביקורת מצד קבוצות חברתיות שונות מאידך גיסא. אראה כיצד תגובת המדינה למחאתן של תנועות הנשים נגד כללי הדיווח על עבודתן ועל הדרכים להעריך את עבודת משק הבית יצרה קטגוריות לאיסוף נתונים, שאינן מאתגרות את הנחות היסוד החברתיות המגדירות עבודה הנעשית בתחום הביתי. אסיים בהצגת הדיון העכשווי בעבודת משק הבית וההשלכות הגלומות בו, הן לפירוק והן לשעתוק ההבחנות בין ה"פרטי" ל"ציבורי", המכוננות את מושג "עקרת הבית".

העיסוק במיון של פעילויות כלכליות ובנסיונות להבחין בין פעילות יצרנית ובלתי-יצרנית, בין "עבודה" למה ש"אינו עבודה", עמדו במרכז החשיבה הכלכלית כבר במאה ה-18. בתקופה זו החלו קבוצות שונות לאסוף בשיטתיות מידע על אוכלוסיות במדינות שונות (Alterman 1969; Studensky 1958), אך רק בראשית המאה ה-19 גילתה המדינה את הפוטנציאל החבוי בכלי זה והחלה לנצל את השיטות הדמוגרפיות, הסטטיסטיות והמתמטיות לצרכיה (Porter 1986). באירופה, ומאוחר יותר בארצות-הברית, החל להיאסף מידע באופן קבוע ומסודר באמצעות "מפקד אוכלוסין", מפעל שהיה כרוך בתכנון ארגוני כביר ומותנה בסמכות ביורוקרטית ריכוזית שהטילה על האוכלוסיה להיענות לו על-פי חוק (Ventresca 1995). הפרויקט נוהל בידי ביורוקרטים ואנשי ממשל והתבסס על ידע מקצועי של מומחים. הדרך שבה אורגן ומין המידע יצרה מסגרת שהעניקה משמעות לנתונים והגדירה את הקבוצות באוכלוסיה ואת מה שיש לדעת על כל קבוצה. הדרכים למיון האוכלוסיה וההבחנות בין סוגים שונים של פעילויות כלכליות שפיתחו מומחים לדמוגרפיה ולכלכלה פוליטית, אומצו על-ידי המדינה וקיבלו גושפנקא רשמית.

נתונים רשמיים, תכניהם והקטגוריות המעניקות להם משמעות, ניתנים לפענוח ככל מסמך חברתי אחר שחובר כתוצאה מהתגוששות על תפיסות תרבותיות שמעצבות ושמגדירות את הידע הרלוונטי (ראה מחקרו של ברסלאו בגיליון זה). מעקב אחר ההיסטוריה של הקטגוריות, ברירתן ומיון, יכול לשמש פריזמה שדרכה ניתן לבחון שינויים בתפיסות לגבי מהותם של הפרטים הנמדדים, והוא מאפשר גם לבחון את מושאי הידע ואת מוסדות המדינה המייצרים והמפיצים ידע זה (Desrosieres 1991). המפקד אינו רק אמצעי לשליטה ולפיקוח. כפרויקט המעורב בתכנון הרציונלי הוא מרחיב את גבולות המדינה ומכונן את הפרט המודרני ואת זהותו (Ventresca 1995). כפרקטיקה של המדינה, התמורות שחלו במפקד ובתיאורי הידע הרלוונטי לגבי נשים ועבודתן שיקפו גם את השינויים בהגדרת המדינה את הנשים כקבוצה ואת מיקומה במארג החברתי.² זוהי דרך נוספת לחקיקה ולמדיניות ציבורית שבה מעצבת המדינה את היחסים בין המינים ויוצקת משמעויות לתוך הגדרות של נשיות ושל גבריות. אנשי הכלכלה הפוליטית והסטטיסטיקאים הם חלק מצבא של מומחים בשירות המדינה, והידע שהם מייצרים מכונן את מערכת הג'נדר שבמסגרתה אנו חושבים ופועלים.

מאמרה של פולברה מתחיל בתקופה שבה הפכה מדידת האוכלוסיה למפעל רשמי. בכך נפתחה זירת פעולה חדשה לסטטיסטיקאים, לכלכלנים, לרופאים, לביורוקרטים ולתנועות שונות לתיקון חברתי, ביניהן תנועות הנשים. פולברה מתארת כיצד המפגש של קבוצות אלה, שהכיל קונפליקטים ושבמסגרתו נוצרו הסכמות, גיבש את המפקד בצורתו הנוכחית. בדיון שולבו כבר מתחילתו כמה מהנושאים הרגישים של המאה ה-19: "שאלת האשה", השכר המשפחתי, "המוסר הציבורי", ערכי המשפחה, פטריוטיות, מידת היצרנות של האומה, הגידול הדמוגרפי ואיכות הדור הבא. פולברה מראה כיצד אי-תמימות דעים ביחס לנושאים אלה ולהבדלים בין המינים, וגישות תיאורטיות שהתגבשו סביב מהות הכלכלה, העושר הלאומי והאינטרסים הפוליטיים של הקהילות, עיצבו דרכי חשיבה שונות לגבי פעילות כלכלית של נשים. מפקדים שנערכו במאה השנים האחרונות בתוך ארצות-הברית (למשל, מקרה מסצ'וסטס אצל פולברה) ומחוצה לה, מעידים על אי-הסכמה בקרב המומחים הממונים על המפקדים באשר לסיווגה של העבודה במשק הביתי. כך למשל, בבריטניה

2. בשני העשורים האחרונים צמחה ספרות ענפה הבודחת היבטים שונים של היחס בין המדינה לבין המערכת הג'נדרית (למשל Franzway and Connell 1989; Connell 1990; Sassoon 1987; Gordon 1990). המחקרים מצביעים על ההיבטים הג'נדריים של האזרחות המודרנית ושל מוסדות המדינה וטוענים שדרכי פעולתה מרכזיות להבנת האופן שבו מכוננות הקטגוריות הנשיות והגבריות בחברה נתונה.

של תחילת המאה ה-19 נחשבה עבודת הבית לעיסוק, ואילו בסוף המאה, לאחר גלגולים שונים, התחבטויות ויצירת קטגוריות כאלו ואחרות, נפתרה הבעיה: כל הנשים שעסקו בניהול משק ביתן הוגדרו כ"לא-עובדות" ו"נ"תמכות". השוואה בין-תרבותית של התפתחות מפקד האוכלוסין בבריטניה לעומת זו של ארצות-הברית מדגימה כיצד תיאוריות של כלכלה פוליטית, הקשר מוסדי ותפיסות של הממונים על עריכת המפקד עיצבו את הדיון ואת דרכי ההגדרה.

פולברה מארגנת את סיפור העלילה לאורכם של שני צירים מרכזיים: שינויים בארגון הייצור הכלכלי והתהליך הפרודורלי של ייצור הקטגוריות. אלה היו כרוכים בעלייתו של "פולחן הביתיות" ובצמיחתה של תפיסת ה"ספירות הנפרדות" של "הפרטי" ושל "הציבורי". הפרדה זו ארגנה את העולם החברתי שהושפע מהשינויים הכלכליים, וסיפקה את הנחות היסוד לקטגוריות הרשמיות שייצגו את הפעילות הכלכלית. כל זמן שמשק הבית היה האתר המרכזי לייצור ולצריכה, היו כל בני הבית – נשים, גברים וילדים – מעורבים בפעילות הכלכלית. עם המעבר לשיטות ייצור תעשייתיות הופרדה פונקציית הייצור ממשק הבית, ובד בבד צמחה התפיסה המחלקת את העולם החברתי ל"פרטי" ול"ציבורי", וממיינת את הנשים לתחום הביתי ואת הגברים למרחב הציבורי. לפיכך, ב"פעילות כלכלית" עוסקים הגברים מחוץ לכותלי הבית ותמורת שכר כספי, ואילו הנשים מופקדות על הפעילות המתרחשת בבית, שאינה כלכלית והמתבצעת תמורת אהבה, תמיכה והגנה.

קטגוריות אלו מארגנות את הידע ואת אופן החשיבה שלנו בכל התחומים. הן מעצבות את דר השיח המתנהל בינינו לבין טפסים רשמיים שבהם אנו מתבקשים לרווח על "עבודתנו" וחדרות לשיחה היומיומית שלנו; באמצעותן הוגדרו שדות ידע כגון "ההיסטוריה של העבודה", "הסוציולוגיה של העבודה" ו"כלכלה"; הן משמשות את "החשבונאים הלאומיים" המבקשים למדוד את עושרה של המדינה. הן מדעני החברה החוקרים את העבודה³ והן החשבונאים הלאומיים עושים שימוש באותן קטגוריות עצמן, בוחנים את המציאות דרכן, וכולם כאחד מתעלמים מעבודת משק הבית ומתייחסים רק לעבודה בשכר (Folber and Abel 1989). החפיפה בין המציאות היומיומית, הסטטיסטיקה הרשמית של המדינה והמחקר האקדמי, יוצרת תחושה של "מוכר" ו"ידוע" ומאפשרת לנו לשוטט בין עולמות אלה באין מפריע.

תפיסתנו את עבודת משק הבית כ"לא-עבודה" התמסדה כליכך עד כי הגדרת העבודה במשק הבית לא השתנתה מתחילת המאה, וזאת בשעה שבמפקד האוכלוסין התחוללו שינויים רבים. למשל, התרחבה כמות המידע שנאסף, עלה מספר הקטגוריות למיון האוכלוסיה, ומעל לכל, הורחבה הגדרת התעסוקה על-ידי הוספת הקטגוריה של "השתתפות כוח העבודה" לקטגוריית ה"מועסקים"⁴. לעומת כל השינויים הללו, "עקרת הבית" ממשיכה בעקשנות "לא לעבוד", והסיבה כנראה אינה קשורה בקבלת שכר. פעילויות אחרות ללא שכר, המתבצעות במסגרת המשפחה (עזרה בעסק או בחווה בבעלות משפחתית), הופכות אדם ל"מועסק", ערכן הכלכלי מחושב בתוצר הלאומי ונכלל בחשבונות הלאומיים. אך למרות שתיתכן השתתפות בכלכלת השוק גם ללא קבלת שכר, עקרות הבית אינן נכללות בקטגוריה זו (Folber and Abel 1989).

התהליך שבו הפכה עקרת הבית ל"לא יצרנית" היה כרוך בעבודה אידיאולוגית ופוליטית של כל הנוגעים בדבר. לשם כך היה צורך במסגרת שתאחד באופן קוהרנטי תיאוריות כלכליות, אינטרסים פוליטיים ומעמדיים ותיאוריות אידיאולוגיות לגבי תפקידי המינים. לדוגמה: בתחילת המאה אימצו המושבות הבריטיות באוסטרליה את התפיסה הבריטית הליברלית הקלאסית של קהילה שבה כולם עובדים ומועסקים. המושבה נתפסה כקהילה של עובדים שבה כולם, כולל נשים נשואות ורווקות, תורמים לגדולה ולחזוקה של האוכלוסיה. לפיכך, רק ילדים, חולים, צוענים ונוודים הוגדרו במפקד הראשון שנעשה בו מיון עיסוקים (1851) כקבוצות "לא יצרניות". גם הנמנים על "מעמד

3. מאמצע שנות השבעים החלו להתפרסם מחקרים הבוחנים את העבודה במשק הבית על-פי אמות מידה שבהן נבחנות העבודות שמחוץ לבית, אך הזרם המרכזי של חקר העבודה עדיין מתמקד בעבודה תמורת שכר כמושא עיקרי של מחקר.
4. ההגדרה מתבססת על פעילותו של האדם בשבוע האחרון ולא בכל השנה, כמו שהיה נהוג קודם לכן. אדם שלא עבד בפועל אבל חיפש עבודה, נחשב ל"לא-מועסק" וכ"שייך לכוח העבודה".

הפנאי" שלא נאלצו לעבוד למחייתם, הוגדרו כ"לא יצרנים", ולכן לא זכו להוקרה רבה:

גבירות מסוימות שהן, כמו הסיגליות בשדה, לא עמלות ולא טוות, ומספר דומה של ארונים מכובדים שגם הם ייתקלו בקושי דומה להצביע על איזושהו דבר בעל ערך שראשם או ידיהם ייצרו (Deacon 1985, 30).

כשגברה היריבות בין המושבות שביקשו למשוך השקעות והון בריטי, התגייסו הסטטיסטיקאים במאמץ לשכנע את השלטונות הבריטיים שכלכלת המושבות חזקה ושרמת ההכנסה גבוהה. אחד המדדים שנחשבו כמעידים על רמת הכנסה גבוהה היה דווקא שיעור התעסוקה הנמוך. קהילה בריאה היא קהילה שבה קבוצה אחת של אנשים יכולה לפרנס קבוצה אחרת. כך, לקראת סוף המאה, במפקד של שנת 1891, חולקה האוכלוסייה לשתי קטגוריות ברורות: "מפרנסים" ו"נתמכים". תיאוריות בדבר תפקידי המינים חדרו לתפיסות הכלכליות והעניקו תוויות גנדריות לקטגוריות האלו: האחת זוהתה עם הגברים, והאחרת – עם הנשים, כלומר הרעיות, ועם הילדים, על הרעיות דווח שהן חסרות עיסוק, אלא אם כן הוכח ההפך. במאמר המצורף למפקד נאמר במפורש שרמת החיים של הקהילה גבוהה יותר כאשר האשה אינה תורמת להכנסת המשפחה ואינה מתחרה עם גברים על השכר בשוק העבודה (שם). כך השתלבו אידיאולוגיות של גנדר בתיאוריות של כלכלה פוליטית וסיפקו את הרטוריקה הדרושה למאבק על משאבים כלכליים.

במחצית השנייה של המאה ה-19, כחלק ממאבק רחב יותר לזכויות פוליטיות וכלכליות, החלו קבוצות שוליים לבקר את המסורת הסטטיסטית הדומיננטית ודרשו "ייצוג משלהן" (Anderson 1992). ביניהן היו גם הנשים שמחו על המיפוי של עולמות ה"בית" וה"עבודה" ועל מיון פעילויות בהתאם למיקומן. הן הצביעו על הקשר החשוד בין תוצאות הסיווג לבין מינם של העוסקים במלאכה. במסמך שהגישה ה"אגודה לקידום נשים" יש קריאה להרחיב את גבולות הכלכלה המדינית כדי שתכלול בתוכה גם "בית" וגם "נשים" כתורמים ל"סיבות לגידול או לירידה באוכלוסייה ובעושרה". ביקורת נוספת ורווחת יותר עסקה באי-דיווחן של נשים נשואות על עבודה ששכרה בצדה. טענתן היתה שניסוח השאלות והפרשנות שניתנה להן על-ידי מראיינים ומתפקדים גרמו להן לא לדווח על עבודה תמורת שכר. ביקורת זו נשמעה כבר בראשית המאה והיא מופיעה גם במחקרים עכשוויים. כך למשל, בשנת 1890 הוגדר "עיסוק" כעבודה המספקת את עיקר ההכנסה למשק הבית של העובד, ואשר העובד זקוק לה למחייתו ועסוק בה רוב חודשי השנה. הגדרה זו אינה כוללת עבודה חלקית שנשים ביצעו בקביעות או עבודה בהיקף של משרה מלאה שנעשתה בטווח קצר: כביסה, תפירה, עבודה בעסק משפחתי, הלנת דיירים – כל אלה לא דווחו. נשים נשואות שהקדישו את מרבית הזמן לעבודת הבית, אבל עסקו גם בעבודות חלקיות תמורת שכר, נטו להגדיר את עצמן כעקרות בית משום שהתבקשו לדווח רק על עיסוק אחד (Smuts 1960; Folbre and Abel 1989; Bose 1987). בנוסף לכך, כאשר שלט ברמה "פולחן הביתיות" ועבודה של נשים נתפסה כמזל ביש הנופל בחלקן של אלמנות ושל רווקות אומללות, או של רעיות ושל בנות לגברים שאינם מסוגלים לפרנס, אין פלא שנשים נשואות נרתעו מלדווח על תרומתן להכנסת המשפחה.⁵

המדינה, ש"הממסד הסטטיסטי" על מומחיו השונים פעל בשמה ובחסותה,⁶ יכלה להגיב למחאת הנשים בכמה דרכים. אפשר היה להתעלם כליל מן המחאה, או לחלופין, להכניס שינויים בנוסח המפקד על מנת שיכלול מידע מפורט על קבוצת הנשים ועל עבודת הבית, או אף להקים מערך נוסף לאיסוף המידע הנדרש שיפעל לצד זה הקיים. המדינה בחרה באפשרות האחרונה. הוקמו לשכות סטטיסטיות נוספות שפעלו באופן עצמאי והתמקדו בקבוצות מיעוט שונות שנאבקו על ייצוגן. אך למעשה, אופן תגובה זה – עבודת המומחים בלשכות העצמאיות – הדגים, כפי שיוסבר להלן, שפתרון זה לא היווה תשובה ממשית למחאת הנשים.

5. לא לכל הנשים היה סיכוי דומה להיכלל בכוח העבודה ה"בלתי-נראה" של התקופה. עבודתן של נשים לבנות, נשואות ולא מהגרות התאימה יותר לציווי "הביתיות" ולכן היתה "שקופה" יותר (Bose 1987). רווקות ומהגרות נטו יותר לעבוד בשכר מחוץ לבית ולכן עבודתן היתה "נראית" יותר.

6. המפקד הראשון שנערך בארצות-הברית מטעם המדינה נערך ב-1790, שלוש שנים אחרי שהחוקה האמריקנית הורתה על עריכת מפקד אוכלוסין אחת לעשור והגשתו לקונגרס (Anderson 1992).

בשנת 1884 הוקם בארצות-הברית ה-Bureau of Labor Statistics שהתמקד במעמד העובדים וסיפק סוג חדש של סטטיסטיקה רשמית. מאוחר יותר נפתחו לשכות לתיעוד הפעילות הכלכלית של השחורים ולדיווח על מצבם של הילדים.

בעקבות לחץ שהפעילו קבוצות נשים הוקם בשנת 1920 אגף נפרד לחקר עבודת נשים. אחד הפרסומים הראשונים שיצא לאור במשרדן היה עלון שחלק על הנחות המפקד והביא תוצאות של סקר שנערך על מדגם מייצג. מהסקר התברר ששיעור ההשתתפות של הנשים שנטלו חלק במדגם בפעילות כלכלית גבוה ב-25% מן הדיווח במפקד (Folbre and Abel 1989).⁷ מחקרים נוספים התמקדו בעיסוקיהן של נשים, בשכרן ובתנאים השוררים במקומות עבודתן ובבית. כמו כן הופיעו סדרות מחקרים על פועלות בבתי-החרושת שעבדו גם במשק הבית, על מצבן הבריאותי של קבוצות נשים שונות, על שכונות העוני בערים הגדולות, ועל "מעונות הקליטה" (settlement houses) שהיו קיימים בזמנים ההם (Anderson 1992).

שינוי המבנה הביורוקרטי של לשכת הסטטיסטיקה הממשלתית, הקמת גופים נפרדים מבחינה ארגונית והקצאת משימות מיוחדות לגופים אלה, מסמנים את האופן שבו ספגה המדינה ואימצה את הביקורת שהוטחה בה, ותוך כדי כך נטרלה אותה מהעוקף. משרד הנשים סיפק אמנם נתונים חדשים על נשים, אבל בפרקטיקה המרכזית, שאל הנחותיה כוונה הביקורת, לא חל כל שינוי. המחקרים החדשים לא ערערו על הנחות היסוד שהגדירו מהי עבודה, ולא ניכרת בהם השתדלות לשלב את עבודת הבית במחקרים על עבודת נשים. המאמץ הסטטיסטי העיקרי הושקע במחקר שנערך במטרה לתקן את הדיווח החסר על עבודה תמורת שכר, והתמקד בעבודתן של נשים נשואות. ההתמקדות בעבודה ששכרה בצדה אתגרה אמנם את התפיסה הרווחת ש"מקומה של האשה בבית" ואת ההדחה הסימבולית של הנשים משוק העבודה, אך עם זאת חיזקה את האמונה בדבר חשיבותה של העבודה בשכר, ושעתקה את שוליות עבודת משק הבית.

בד בבד עם השתכללותם ועם התמסדותם של הקריטריונים עד סוף המאה ה-19, נעלמו עקבותיה של עבודת משק הבית ממפקדי האוכלוסין ומהחשבונות הלאומיים שבהם נמדדה הפעילות הכלכלית, ולמעשה מכל המסמכים הרשמיים שהפיקה המדינה. כבר באמצע המאה נערכו קונגרסים בינלאומיים לסטטיסטיקה, שמטרתם היתה ליצור סטנדרטים המקובלים על כולם שעל-פיהם ייערכו השוואות בינלאומיות. כתוצאה מכך גבר בהדרגה הדמיון בין הקטגוריות הרשמיות שבהן השתמשו רוב המדינות (Ventresca 1995). במסגרת תהליך זה התקבל דפוס זהה המעלים את המשמעות הכלכלית של העבודה המזוהה באופן כמעט בלעדי עם נשים – עבודת עקרת הבית.

בשנות השבעים של המאה הנוכחית התעורר הדיון מחדש בקרב מקבלי ההחלטות ובין כותלי האקדמיה. בעקבות לחצים שהפעילו ארגוני נשים, המליצה ועידת האו"ם שנערכה במקסיקו סיטי בשנת 1975 לרגל "שנת האשה הבינלאומית", להכיר בערכם הכלכלי של העבודה במשק הבית, של ייצור מזון בבית ושל שיווק, ושל עבודה התנדבותית הנעשית בקהילה. לארגון העבודה הבינלאומי הוגשה בקשה לשנות את הסיווג המקצועי ולכלול בו עבודה במשק בית וטיפול בילדים ובקשישים (שנתון האו"ם, 1975). גם בוועידות האו"ם הבינלאומיות לציון "עשור האשה" שהתקיימו בשנים 1985 ו-1995 התקבלו החלטות דומות.

בשנות השבעים התפרסם החיבור הראשון במדעי החברה הבוחן את העבודה במשק הבית לפי אמות-מידה של כל עבודה אחרת (Oakley 1974) והחלה להירשם ההיסטוריה של עקרת הבית (Matthews 1987) ושל העבודה בבית (Davidoff 1976; Jackson 1992). הפמיניסטיות המטריאליסטיות (שהושפעו מן המסורות המרקסיסטיות והסוציאליסטיות) היו הראשונות שבחנו את הנושא כחלק ממערך רחב יותר של יחסים כלכליים וחברתיים המאפיינים את התקופה הנוכחית. הן העמידו את הקשר בין העבודה במשק הבית לבין הכלכלה הקפיטליסטית במרכז מחקן (Brenner and Ramas 1990; Gardiner 1976), הצביעו על הבסיס החומרי של עבודה זו והדגישו את

7. נתונים אלה קרובים יותר לממצאים של מחקר עכשווי (Bose 1987) המראים שאילו השתמשו בהגדרות בנות-זמננו להשתתפות בשוק העבודה, היתה השתתפות הנשים בשוק העבודה בתחילת המאה מתערכת בין 48.5 ל-55.6 אחוזים. החישוב התבסס על נתונים גולמיים מקריים של סקר מדגמי שנערך ב-1900 וכלל קרוב לשלושים אלף נשים.

חשיבותה כקובעת את יחסי הכוח בין המינים (Hartmann 1981). חוקרות אחרות התמקדו בתפקיד המרכזי שממלאת העבודה בבית בייצור זהויות ג'נדריות מובחנות (Berk 1985) ובמיסוד ובשעתוק של יחסי השליטה בין גברים לנשים (Ciancanelli and Berch 1987). עבודת נשים ללא שכר הפכה (אם כי לא בלי קשיים) לנושא של מחקר לגיטימי.

עבודת הבית הופכת בשיח החדש מ"שקופה" ל"נראית": מודגש הניגוד בין מעמדה הנחות כנגד חיוניותה, ונגלית לעין השתלבותה במערכת האינטרסים הג'נדרית מעבר למעמדות השונים. כלומר, גברים בני כל המעמדות מפקים תועלת מהשירותים האישיים, החומריים והרגשיים כאחת, הניתנים להם בחינם על-ידי רעיותיהם. ועוד: מסולק המסך האידיאולוגי היוצר זיהוי אולטימטיבי ו"טבעי" של העבודה במשק הבית עם נשים, ושל הנשים כולן עם עבודה זו.

אם רואים את העבודה במשק הבית ככל עבודה אחרת, הרי המסקנה המתבקשת היא שיש לשלם שכר הוגן למי שמבצע אותה. דרישה זו הושמעה על-ידי פמיניסטיות כבר במהלך המאה ה-19, והעלתה לדיון מחדש בשנות השבעים על-ידי תנועת הנשים באיטליה והגיעה לארצות-הברית. שם התגבשה תנועה שאימצה את הדרישה "משכורת לעבודת בית" ("wages for housework") כאסטרטגיה כוללת שהיתה אמורה לשנות את מעמדה של האשה מקצה לקצה (ראו דיון אצל Malos 1978). במסמך שהעלה לראשונה את הדרישה נאמר שנשים אינן צריכות להתאמץ להיכנס לשוק העבודה משום שהן כבר מצויות בו ומבצעות עבודה יצרנית לכל דבר. אם תסרב המדינה לדרישתן עליהן לפתוח בשביתה כוללת. נשים שהתגרשו, קובע המסמך, כבר שובתות, שכן גירושם פירושה שהאשה מסרבת לעשות את העבודה הנוספת הכרוכה בנוכחותו של הבעל (Dalla Costa 1972).⁸ בספרות הפמיניסטית של התקופה, הן הפוליטיות והן האקדמיות, התנהלו דיונים סוערים על ההשלכות המהפכניות של הצעה זו, על הדרך לבצעה ועל השפעותיה השליליות והריאקציונריות (Lopate 1974; Edmond and Fleming 1975). גם הספרות הכלכלית דנה בדרכים למדידת הערך המוניטרי של עבודה זו, ובערכו המעשי של הפרויקט (למשל Ferber and Birnbaum 1980). יש לשים לב כיצד משתמשות הפמיניסטיות התומכות בתשלום עבור עבודת הבית בנימוקים מהספרות הכלכלית. הפרדוקס המופיע אצל קלרק (Clark 1958) חביב עליהן במיוחד. קלרק טוען שאילו הגברים הלא-נשואים המעסיקים סוכנות בית היו מחליטים לשאת אותן, הרי לפי שיטת החישוב הנוכחית היתה נרשמת ירידה בת"ג. הפמיניסטיות גם נהגות לצטט הערכה של בנק צייטס מנהטן, לפיה שווי עבודת הבית של נשים ב-1970 עמד על 257 דולר לשבוע. שכרן של כל הנשים העובדות בבית ללא תשלום הגיע לסכום גדול פי שניים מתקציב הממשלה הפרלית (Scott 1978) וזה היה אחד הנימוקים לשלול על הסף את הרעיון: כל ממשלה היתה פושטת את הרגל אילו נאלצה לשאת בנטל התשלום לעקרות הבית.

הדרישה לתשלום שכר עבור עבודה במשק בית ולהכללת סוג עבודה זה בסטטיסטיקות רשמיות ובמחקרים האקדמיים, משתלבת במפעל שימיו כימי התנועה הפמיניסטית ומטרתו פירוק העקרונות התוחמים והמכוננים את המשמעויות האידיאולוגיות של הדיכוטומיה בין "הפרטי" ל"ציבורי" (Rosaldo 1980; Nicholson 1984). ההנחה היא שההפרדה בין פרטי לציבורי מרכזית להבנת היחסים ההיררכיים בין המינים (למשל Siltanen and Stanworth 1984; Pateman 1983). היא מסדירה את המבנה המוסדי של החברה, מכתיבה את השיח הציבורי ומארגנת זהויות של פרטים והתנהגות יומיומית (הרצוג 1994). התחום הציבורי כולל את שוק העבודה ואת הזירה הפוליטית ובו פועלים הגברים. התחום הפרטי, ממלכתן של הנשים, מתמצה כיום ב"ביתי". להבחנה זו מימד היררכי ברור שכן התחום הציבורי נתפס כחשוב וכמרכזי יותר מן הפרטי. את שני התחומים מדריכים עקרונות פעולה שונים. העקרונות המנחים ב"ביתי" הם: רגש, תמיכה, עזרה, אינטימיות, חובה, מחויבות, אלטרואיזם, ואילו ב"ציבורי" פועלים על-פי תבונה (reason), אינדיבידואליזם, תחרות וקונפליקטים. מעמדו המשני של ה"ביתי" משקף את מקומן של הנשים ביחס לגברים, והתכונות המזוהות כ"נשיות" מאפיינות את התחום הפרטי. הפרויקט הליברלי הרגיש את חשיבות מעמדו של ה"פרטי" כטריטוריה חופשית מהתערבות המדינה, שבה יכול האדם לבטא ללא חשש את עצמיותו האותנטית, אך השיח הפמיניסטי הצביע על הפרדוקס הנובע מכך עבור הנשים.

8. מחקרים מראים כי נשים החיות עם בעליהן מקדישות לעבודה של משק הבית בממוצע עשר שעות יותר מגשים החיות ללא בן-זוג, באופן בלתי-תלוי במספר הילדים (Hartmann 1981).

כתוצאה מכך נשמרו בין כותלי הבית ההיררכיה, הסמכות והשליטה של האב ושל הבעל. מיסודו של ה"פרטי" מחוץ לתחום של פיקוח המדינה היה למקור כוחו של הפטריארך, ראש המשפחה (Berkovitch 1994); ראו גם שניידר ותלמוד בגיליון זה).

הספרות העוסקת בעבודה משק הבית מתמקדת אף היא בחשיפת הקשרים בין ה"פרטי" ל"ציבורי" וביחסי הגומלין ביניהם. העבודה במשק הבית ("הפרטי") הינה תוצר של הכלכלה הפוליטית המודרנית ("הציבורי") ובה בעת מאפשרת את המשך קיומה; היא מעצבת את דרכי השתתפותן של הנשים בתחום הציבורי בכלל ובשוק העבודה בפרט. נשים מועסקות הן עובדות בית בשכר. מתן שירותים אישיים (חומריים ורגשיים) הופך באופן "טבעי" למאפיין קבוע של התפקידים שאותם ממלאות הנשים בהקשרים ארגוניים שונים. שליטת הגברים וניצול כוח העבודה של הנשים בשוק העבודה מוכפלים ומועצמים על-ידי שליטה וניצול כוח העבודה שלהן בבית.

דיון זה בבסיס האידיאולוגי של ההפרדה בין הפרטי לציבורי הכשיר את הקרקע לדרישה הפמיניסטית להכיר בתרומה הכלכלית של עבודת הבית, להכליל אותה בחשבונאות הלאומית ולתגמל אותה. ההנחה היתה שדיווח, מדידה, כימות וחישוב ערכה הכספי של העבודה במשק הבית, הערכת תרומתה לפעילויות כלכליות אחרות, ניתוחה על-פי מדדים שונים ופרסומה בסטטיסטיקות הרשמיות, יביאו לשיפור משמעותי במעמדן של הנשים.

מעניין להזכיר שגם בארצות-הברית, בעשורים הראשונים של המאה, הניחו שעלייתה של "כלכלת הבית" (home economics) כתחום מדעי לכל דבר, וצמיחת המושג "עקרת הבית המקצועית" יביאו לעלייה במעמדה. בתקופה ההיא נטו להתלהב מעקרונות הניהול השיטתי, ודרכים להגברת היעילות ופירוק העבודה שפותחו בבתי-החרושת, יושמו גם בבית. בעיתוני הנשים נמשל משק הבית למפעל בזעיר אנפין שיש לנהל אותו על-פי עקרונות הטיילוריות כדי להגיע ליעילות מירבית. בתי-ספר לבנות נדרשו לשלב מקצוע חדש בשם "מדע ביתי" (domestic science) בתוכניות הלימודים שלהם. אם בית-החרושת התמסד כמודל-על, הרי ארגון הבית וערכיו חייבים להשתנות בהתאם (Turnaturi 1987).

הן הניסיון לארגן את משק הבית בהתאם למודל תעשייתי, והן הדרישה להכליל את עבודת הבית בנתונים הרשמיים, נבנים על טשטוש הגבולות בין הפרטי לבין הציבורי במטרה לחלץ את עקרת הבית ממוקמה השולי. למעשה, שניהם מבוססים על ההכרה במעמד המועדף של התחום הציבורי ומחילים על הפרטי את עקרונות הלוגיקה של הציבורי. אין בכך משום קריאת תיגר על העיקרון של חלוקת העבודה לפי קווי ג'נדר ועל זיהוי עבודת הבית כעבודה נשית. ה"פרטי" ו"הציבורי" אינם שתי מגירות ריקות, הקיימות א-פריורי וללא תלות בג'נדר. ההפרדה בין ה"פרטי" ל"ציבורי" צמחה בד בבד עם ההיררכיה הג'נדרית, כשהאחת מכוננת את האחרת. הן ההגדרות והן מיפוי התחומים הם נושאים שנויים במחלוקת שסביבם מתנהלים מאבקים חברתיים. כל עוד מתקיים מערך חברתי נתון, העברת פעילות ממגירה אחת לחברתה או ייצוגה באמצעות נתונים רשמיים, לא יגרמו בהכרח לתמורה ביוקרה הכרוכה באותה פעילות או לשינוי בחיי הנשים המבצעות אותה. על כך מעידות תופעות כמו כניסת נשים למקצועות יוקרתיים, המפחיתה בערך המקצועיות יותר מאשר מביאה לעלייה במעמדן של הנשים, או כניסת הנשים לפוליטיקה בסקנדינביה, שהתרחשה בד בבד עם מעבר מרכז הכובד מן התחום הפוליטי לכלכלי.

הביוורוקרטיזציה של עבודת הבית והכפפתה לעקרונות המדידה הכלכליים והסטטיסטיים לא יחזירו לה את כבודה האבוד. תהיה זו רק הוכחה נוספת ליכולתם של מדעים אלה להפוך כל תופעה חברתית לבת מדידה. מהלך כזה יחזק את התפיסה הסטריאוטיפית של "עבודת נשים", ירחיב את תחום פעולתה של המדינה ויעניק יתר חשיבות ולגיטימיות לנתונים הרשמיים המתפרסמים מטעמה. העבודה במשק הבית חיונית לקביעת מעמדן של הנשים משום שהיא מזוהה עם האשה. כל זמן שחלוקת העבודה החברתית לא תשתנה, ולא תתערער חלוקת התפקידים האחראית על משוואה זו, אין לצפות לשינוי ממשי.

המחלקה למדעי ההתנהגות, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

- הרצוג, חנה, 1994. "נשים ופוליטיקה: השטע בין הפרטי והציבורי", בתוך ספרה נשים ריאליות: נשים בפוליטיקה המקומית בישראל, מכון ירושלים לחקר ישראל, ירושלים, עמ' 26-35.
- Acker, Joan, 1988. "Women and Work in the Social Sciences," in *Women Working: Theories and Facts in Perspective*, ed. A. Stomberg and S. Harkess. Mountain View, California: Mayfield Publications, pp. 10-24.
- Alterman, Hyman, 1969. *Counting the People: The Census in History*. New York: Harcourt, Brace and World.
- Anderson, Margo, 1992. "The History of Women and the History of Statistics," *Journal of Women's History* 4(1):14-36.
- Bose, Christine E., 1987. "Devaluing Women's Work: The Undercount of Women's Employment in 1900 and 1980," in *Hidden Aspects of Women's Work*, ed. Christine E. Bose, Roslyn Feldberg and Natalie Sokoloff. New York: Praeger.
- Berk, Sarah Fenstermarker, 1985. *The Gender Factory*. New York: Plenum Press.
- Berkovitch, Nitza, 1994. From Motherhood to Citizenship: The Worldwide Incorporation of Women into the Public Sphere in the Twentieth Century, Ph.D. dissertation. Stanford: Stanford University Press.
- Brenner, Johanna, and Maria Ramas, 1990. "Rethinking Women's Oppression," in *British Feminist Thought*, ed. T. Lovell. Oxford: Basil Blackwell, pp. 151-169.
- Ciancanelli and Berch, 1987. "Women and the GNP," in *Analyzing Gender*, ed. B. Hess and M. Ferree. Sage Publications, pp. 244-266.
- Clark, Colin, 1958. "The Economics of Housework," *Bulletin of Oxford Institute of Statistics* May 20: 205-211.
- Conk, Margo, 1981. "Accuracy, Efficiency, and Bias: The Interpretation of Women's Work in the U.S. Census Statistics of Occupations, 1890-1960," *Historical Methods* 14:65-72.
- Connell, R.W., 1990. "The State, Gender, and Sexual Politics," *Theory and Society* 19:507-544.
- Dalla Costa, Mariarosa, 1972. "The Power of Women and the Subversion of the Community," *Radical America* 6 (1) (Jan.-Feb.):67-102.
- Davidoff, Leonore, 1976. "The Rationalization of Housework," in *Dependence and Exploitation in Work and Marriage*, ed. D. Barker and S. Allen. London: Longman, pp. 121-151.
- Deacon, Desley, 1985. "Political Arithmetic: The Nineteenth-Century Australian Census and the Construction of the Dependent Women," *Signs* 11(1):27-48.
- Desrosieres, Alain, 1991. "How to Make Things which Hold Together: Social Science, Statistics and the State," in *Discourse on Society*, ed. P. Wagner, B. Wittrock and R. Whitley. Netherlands: Kluwer Academic Press.
- Edmond, Wendy, and S. Fliming (eds.), 1975. *All Work No Pay: Women, Housework, and the Wages Due*. Bristol: Power of Women Collective.
- Ferber, Marianne, and Bonnie Birnbaum, 1980. "Housework: Priceless or Valueless?" *Review of Income and Wealth* 26:387-418.
- Folbre, Nancy, 1989. "Women's Work and Women's Households: Gender Bias in the U.S. Census," *Social Research* 56 (3): 545-569.
- Folbre, Nancy, and Marjorie Abel, 1989. "Women's Work and Women's Households: Gender Bias in the US Census," *Social Research* 56(3):545-569.
- Franzway, Court, and W.R. Connell, 1989. *Staking a Claim: Feminism, Bureaucracy and the State*. Oxford: Polity Press.
- Gardiner, Jean, 1976. "Political Economy of Domestic Labour in Capitalist Society," in *Dependence and Exploitation in Work and Marriage*, ed. D. Barker and S. Allen. London: Longman, pp. 109-120.
- Gordon, Linda (ed.), 1990. *Women, The State, and Welfare*. Madison: The University of Wisconsin Press.
- Hartmann, Heidi, 1981. "The Family as a Locus of Gender, Class and Political Struggle: The Example of Housework," *Signs* 6(3):366-394.
- Jackson, Stevi, 1992. "Towards a Historical Sociology of Housework: A Materialist Feminist Analysis," *Women's Studies International Forum* 15(2):153-172.
- Lopate, Carol, 1974. "Pay for Housework?" *Social Policy* 5(3):27-31.
- Malos, Ellen, 1978. "Housework and the Politics of Women's Liberation," *Socialist Review* 8(1):41-72.
- Matthews, Glenna, 1987. *Just a Housewife: The Rise and Fall of Domesticity in America*. New York: Oxford University Press.
- Nicholson, Linda, 1984. "Feminist Theory: The Private and The Public," in *Beyond Domination: New Perspectives on Women and Philosophy*, ed. C. Gould. New Jersey: Rowman and Allanheld, pp. 221-230.
- Oakley, Anne, 1974. *The Sociology of Housework*. New York: Pantheon Books.

- Pateman, Carol, 1983. "Feminist Critiques of the Public/Private Dichotomy," in *Public and Private in Social Life*, ed. S. Bem and G. Gaus. London and New York: Croom Helm.
- Pompeo, Giullana, 1978. "Wages for Housework," in *Feminist Frameworks*, ed. A. Jagger and P. Struhl. McGraw-Hill Books, pp. 239-243.
- Porter, M. Theodore, 1986. *The Rise of Statistical Thinking 1820-1900*. Princeton: Princeton University Press.
- Rosaldo, Michelle Zimbalist, 1980. "The Use and Abuse of Anthropology: Reflections on Feminism and Cross-Cultural Understanding," *Signs* 5(3):389-417.
- Sassoon Showstack, Anne (ed.), 1987. *Women and the State*. London: Unwin Hyman.
- Scott, Ann Cittyden, 1987. "The Value of Housework," in *Feminist Frameworks*, ed. A. Jagger and P. Struhl. McGraw-Hill Books, pp. 239-243.
- Siltanen Janet, and Michelle Stanworth, 1984. "The Politics of Private Woman and Public Man," *Theory and Society* 13:91-118.
- Smuts, Robert W., 1960. "The Female Labor Force: A Case Study in the Interpretation of Historical Statistics," *Journal of American Statistical Association* (March): 71-79.
- Studenski, Paul, 1958. *The Income of Nations*, part one: *History*. New York: New York University Press.
- Turnaturi, Gabriella, 1987. "Between Public and Private: The Birth of the Professional Housewife and the Female Consumer," in *Women and the State*, ed. A. Showstack Sassoon. London: Unwin Hyman, pp. 255-278.
- Ventresca, Marc, J., 1995. "When States Count: Institutional and Political Dynamics in Modern Census Establishment, 1800-1993". Ph.D. dissertation. Stanford University.
- Waring, Marilyn, 1988. *If Women Counted: A New Feminist Economics*. New York: Harper.